

Микола Варварцев (Київ)

СПРАВА, ЩО ЗАПОЧАТКУВАВ П.М. КАЛЕНИЧЕНКО

Моє знайомство з Павлом Михайловичем Калениченком відбулося за трохи незвичних обставин. Працюючи після закінчення Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка у пресі, я поволі захопився написанням документальних нарисів на історичні теми й наприкінці весни 1968 р. вирішив, нарешті, залишити щоденну журналістику і спробувати свої сили в Інституті історії Академії наук України. Тодішні свої дослідницькі інтереси я пов'язував з архівними пошуками й студіями народництва та інших визвольних рухів ХІХ ст. Така проблематика знаходилася в компетенції відділу історії капіталізму. На жаль, вакантних посад там не було, і мені порадили інший, щойно створений відділ зарубіжної історіографії.

З Павлом Михайловичем, якому було доручено формувати склад співробітників цього наукового підрозділу, я домовився зустрітися в інститутському коридорі на 5-му поверсі, бо для нового відділу ще не виділили кімнати. Чекаючи на нього, я розглядав дошку ветеранів минулої війни – працівників Інституту. З-поміж багатьох портретів тут була фронтова фотографія юнака у військовій гімнастерці, а під нею напис з прізвищем П.М. Калениченка. Невдовзі з'явився й він сам – квалливою ходюю в коридорі. Енергійний, не схильний до порожніх слів і безплідних дискусій (ознаки людини діла, яка цінує час свій і співрозмовника) – таким постав Павло Михайлович переді мною і в подальших наших стосунках не зраджував ці риси характеру. При першій зустрічі він поцікавився моєю газетярською діяльністю, освітою, зокрема знанням іноземних мов.

Подавши необхідні документи для зарахування на роботу, я, проте, ще кілька місяців чекав на відповідь, телефонуючи час від часу Павлові Михайловичу, а про себе розмірковував, чому така затяжна пауза. Дещо з'ясувалося пізніше: кому працювати чи не працювати в Інституті історії – “ідеологічній установі” (так постійно називали його на різних зборах штатні промовці), вирішують, власне, не завідувачі відділів і навіть не директори, а “директивні” інстанції. Схоже, що мої персональні документи вивчалися й поза інститутськими стінами. Та, нарешті, я почув від Павла Михайловича про те, що зарахований на посаду молодшого наукового співробітника. Звісно, як і для кожного початківця в науці, постало питання про дисертацію. Разом з Павлом Михайловичем визначили її тему, присвячену історії зарубіжної української преси. Він же погодився бути моїм науковим керівником.

Свої дослідницькі студії я мусив поєднувати з іншими обов'язками – займатися технічно-літературним забезпеченням науково-реферативного бюлетеня, започаткованого відділом під безпосереднім керівництвом Павла Михайловича (він був призначений заступником головного редактора). Регулярно спілкуючись із Павлом Михайловичем в редакційних і дослідницьких справах, я відзначав для себе його непохитну цілеспрямованість та високу організованість, з якими він ставився до всього – чи то організація наукового процесу, чи то випуск бюлетеня. Навіть перебуваючи у відпустці, він продовжував жити життям відділу, цікавився роботою кожного співробітника, її конкретними результатами. Про це нагадує лист Павла Михайловича від 27 серпня 1969 р., надісланий мені з м. Байрам-Алі (Туркменія), де він часто лікувався. Передаючи вітання кожному співробітнику відділу, він нагадував про “непочатий край роботи”, просив дізнатися про рукописи статей, наголошував особливо на потребі готувати для бюлетеня рецензії. Не забув і про мою дисертаційну тему, привернувши увагу до однієї нової монографії про зарубіжні засоби масової інформації.

Перед моїм оформленням вступу до відділу Павло Михайлович розповів, що тут вивчатиметься американсько-англійська та інша західна література з історичних проблем України. Власне, так воно й було від самого початку. Але незабаром з'ясувалося, що наш науковий підрозділ має свого безпосереднього споживача й опікуна в апараті ЦК КПУ – відділ міжнародної інформації. Через це наукові співробітники мали також готувати “доповідні записки” про події і процеси в українській діаспорі, що тоді вважалася чи не всуціль антирадянською. Навіть лояльність її “прогресивних” організацій часом ставилася під сумнів вищими партійними інстанціями. Отож почали виникати різноманітні складності перш за все для самого Павла Михайловича,

який мав визначати сюжети тих записок, візувати їх. Джерелом служили поточні українські газети та журнали, що видавалися по той бік “залізної завіси” й надходили на зберігання до спецфонду Центральної наукової бібліотеки Академії наук України. Внутрішньо я відчував, що підготовка цих матеріалів – справа кон’юнктурна й відволікає сили від справді науково-історичної роботи. Гадаю, що подібними думками переймався й сам Павло Михайлович. Такий висновок роблю з того, що він особисто не працював у спецфонді західних публікацій, а продовжував розробляти теми улюбленої ним полоністики. Його розвідки в цій галузі добре знали й цінували у Польщі, куди він їздив для читання проблемних доповідей.

Займаючися темами західної історіографії і своєю дисертацією, я, звичайно, майже не мав зайвого часу ознайомлюватися з літературою іншого профілю, в т.ч. і з працями Павла Михайловича, присвяченими історії Польщі, українсько-польським взаєминам. Через це в судженнях про них спирався на журнальні рецензії та відгуки старших колег. Ближче зазирнути у творчу лабораторію вченого довелося, коли Павло Михайлович приніс до відділу своє нове дослідження – машинопис у кілька десятків сторінок, присвячений питанню про можливе перебування В.І. Леніна в Україні, зокрема у Львові, перед початком першої світової війни. Зараз можна сперечатися, наскільки “актуальним” був вибір самого сюжету. Мене ж захопило тоді інше – подиву гідна ретельність, що її Павло Михайлович виявив у залученні й розгляді маси різних джерел – польських, російських тощо. Саме в цьому Павло Михайлович мимоволі продемонстрував нам, молодим дослідникам, важливість будувати свої твердження на ґрунті широкої історичної документації. До речі, ця розвідка так і не побачила світу та й не могла побачити з огляду на те, що автор вдався до власних інтерпретацій щодо особи, біографія якої була канонізована на державному рівні й не допускала якихось новацій.

Як керівник відділу, Павло Михайлович досить довірливо ставився до заяв “директивних” органів, котрі наглядали за суспільствознавчими установами, що вони хочуть бачити в розробках істориків реальну картину західних уявлень про радянську Україну. У зв’язку з тим не можу не згадати чергової НП, що трапилася в Центральній науковій бібліотеці, а саме пожежу в церкві колишнього Видубецького монастиря, де зберігалася частина її “згорнутих” фондів. Таку неприємну пригоду, звичайно, важко було приховати від громадськості, і на неї відгукнулася відповідно зарубіжна українська преса. Павло Михайлович вирішив подати до міжнародного відділу ЦК матеріал з цього приводу, оскільки справа стосувалася самої Академії, де ми працювали, і попередньо послав мене до директора бібліотеки за коментарем. Не буду описувати

розгубленість і певний переляк бібліотечного начальника. Пояснення його я переповів Павлу Михайловичу, який після консультацій з віцепрезидентом Академії І.К. Білодідом передав до ЦК передрук публікації з “ворожої” газети разом із супровідною запискою.

Але там настоєжено сприймали все, що нагадувало про неподобства і всілякі негаразди в Україні, розцінюючи це як компрометацію партійно-радянської влади. Після підготовки й передачі інших подібних матеріалів долю Павла Михайловича як керівника відділу зарубіжної історіографії було вирішено безповоротно. Прийшовши одного дня вранці до Інституту, щоб розписатися в журналі реєстрації про свою присутність на роботі, я побачив на дошці оголошень наказ директора, за яким П.М. Калениченко звільнявся з посади завідувача відділу, де він встиг попрацювати трохи більше року. Невдовзі стало відомо, що цю пертурбацію здійснено за телефонною вказівкою “згори”, котру тодішній директор А.Д. Скаба, в недавньому секретар ЦК КПУ, змушений був виконати, незважаючи на своє приязне ставлення до Павла Михайловича як сумлінного вченого й редактора наукових видань. Можна уявити моральний стан Павла Михайловича, раптово відлученого від колективу, який він формував і на який покладав великі надії в розробці нової проблематики Інституту історії. Втім, напевно, для нього як науковця цей фінал був кращим, аніж становище, коли мав би в тих сумнозвісних записках займатися дозуванням фактів, самої правди на догоду верхам. Пішовши з відділу, Павло Михайлович підготував невдовзі докторську дисертацію, успішно її захистив і працював до кінця своїх днів у відділі джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін, що його невдовзі очолив.

У моїй пам’яті Павло Михайлович залишився зразком наукової сумлінності й відданості своїй професії. Цього він вимагав і від співробітників відділу, прагнучи, проте, якнайменше спілкуватися з ними методом адміністративних розпоряджень, а як колега з колегами, бачити в кожному особистість, яка потребує підтримки у творчих пошуках та починаннях, а то й просто звичайного людського слова. Свідчення цього – його листи до мене. 25 вересня 1968 р. я отримав власноруч написану ним листівку, де він мене, людину без наукових ступенів і звань, отже, й невідому в науці, щиро вітав з днем народження, зичив творчих успіхів. Почуттям товариськості сповнений був і згадуваний вище лист з Байрам-Алі. Повертаючись до нього, щоб навести уривок, котрий розкриває ставлення Павла Михайловича до науки, праці в ній – праці важкій і радісній водночас. Дізнавшись листовно від однієї колеги, що я провожу свою профспілкову відпустку, працюючи в Центральній науковій бібліотеці, він зауважував: “На своєму власному досвіді не раз переконувався в тому, що таке

проведення відпустки анітрохи не сприяє зміцненню здоров'я, але натомість визначальною мірою впливає на здійснення якісного “стрибка” в галузі чи то дисертації, чи то будь-якої наукової роботи”. У цьому визнанні – увесь Павло Михайлович Калениченко, вчений, якому випала місія бути першим організатором студій зарубіжної історіографії в Інституті історії Академії наук України. Хочу додати, що розпочата ним справа, набувши нових якісних рис, дістала своє продовження у працях українських дослідників зарубіжного світу.